

GENTE RUTHENI, NATIONE...?

Мае размовы з людзьмі, да якіх я звяртаўся, каб выведаць дэталі з жыцця і дзейнасці Вацлава Іваноўскага, звычайна пачыналіся з найважнейшага, заўсёды таго ж самага паведамлення, якое павінна было прагучашы як вялікая сенсацыя: «А, Іваноўскія... Іх было некалькі братоў — Юрка быў паляк, Вацлаў — беларус, а Тадэвуш — літвец...» Вакол падзеяў нязвыклых, незразумелых часта паўстаюць легенды, таму я не здзівіўся, калі аднойчы пэўная шаноўная пані сказала, што, як толькі браты сустракаліся, кожны гаварыў па-свойму, і адзін аднаго не маглі зразумець.

Добраахвотнае нацыянальнае самавызначэнне, пра якое пойдзе гаворка, у прынцыпе — справа асабістага вольнага выбару чалавека. І таму мы маглі б прамінуць гэтае рашэнне братоў Іваноўскіх і не паглыбляцца ў яго матывацыю, калі б гэта засталося іх прыватнай справай. Але ж было іначай. Кожны з братоў адыграў выдатную ролю ў абраці ім нацыянальнай галіне, і таму іх самавызначэнне стала тэмай публічных, часта вельмі эмацыянальных абмеркаванняў. Натуральна, літоўцы ахвотна ўхвалілі выбар Тадэвуша, затое беларусы часта глядзелі на рашэнне Вацлава падазронам, як на выбрык шляхецкай фантазіі. Але найбольш папрокоў было з польскага боку, гэта жа, як і ў справе Шаптыцкіх: маўляў, з гэткай добрай сям'і, ды раптам адзін — беларус, а другі — літвец... Называлі гэта адступніцтвам, здрадай нацыі (польскай!), у найлепшым выпадку — анамаліяй. У гарачым жаданні пашырыць межы свайго нацыянальнага валадарання палякі не маглі альбо не жадалі разумець, наколькі спецыфічнае гісторыя гэтай сям'і абузовіла ўсе тры шляхі яе нацыянальнага самавызначэння.

Ключом да разумення гэтага ўяўнага парадокса было складанае мінулае Вялікага княства Літоўскага і яго грамадскай эліты, з якой падходзіў род Іваноўскіх. Гэтая дзяржава, што паўставала як сплаву двух аўтахтонных элементаў — літоўскага і рускага, — ужо ў першай фазе свайго існавання была неаднастайная з этнічнага, рэлігійнага і моўна-культурнага гледзішча, а яе далейшае тэртытарыяльнае развіццё паглыбляла гэтую неаднастайнасць да незвычайных памераў. На стыку XIV і XV стст., калі Вялікае княства Літоўскае распасціралася ад Балтыкі да Чорнага мора і ад Вязьмы на ўсходзе аж да Хэлма на заходзе, ка-рэнныя літоўцы складалі толькі крыху больш за 10% ад яго жыхароў,

а пераважную большасць — продкі цяперашніх беларусаў і ўкраінцаў. Пасля таго як, згодна з умовамі Люблінскай уніі (1569), Падляшша і ўкраінскія землі адышлі да Польшчы, склад Вялікага Княства, куды цяпер уваходзілі абшары Беларусі і Літвы, стаў больш аднастайным, але па-ранейшаму ў ім пераважаў рускі элемент, на гэты раз — беларускі.

Перапляценне гэтых двух элементаў заходзіла вельмі далёка. Намеснікі вялікіх літоўскіх князёў надавалі землям Белай Русі новы дзяржаўны лад, а наўзамен прымалі — найчасцей разам з жонкамі — праваслаўную веру, мясцовую культуру, звычаі і беларускую мову. У рэшце рэшт гэтая мова ў старабеларускім яе варыянце стала дзяржаўной. Плённа праходзіла і моўная беларусізацыя літоўскіх плямёнаў, у выніку літоўскі этнічны авшар, які напачатку сягаў аж да Меншчыны, сціснуўся да віленскіх ваколіц. Такім чынам, адбывалася цікавая трансфармацыя паняццяў: беларускі баярын з-пад Горадні ці Менску лічыў сябе за ліцвіна, а сапраўдныя літоўцы становіліся — паводле сённяшніх крытэрияў — беларусамі. Экспансія ішла нібыта ў двух напрамках.

Важныя вынікі ў гэтых дачыненіях мела хрышчэнне Літвы (1387). Па-першае, паганская частка эліты ВКЛ прыняла каталіцкае веравызнанне і такім чынам замарудзіла ў гэтай грамадской праслойцы пашырэнне праваслаўя і беларушчыны. Па-другое, праваслаўная частка эліты апынулася ў горшай сітуацыі за каталіцкую, бо каталіцтва стала прывілеяванай, паноўнай рэлігіяй. Пачалася працяглая вайна праваслаўных магнатаў і шляхты за раўнапраёве, за доступ да высокіх званняў і прывілеяў, вайна, якую маскоўскія цары выкарыстоўвалі дзеля ўмішальніцтва ва ўнутраныя справы дзяржавы. Канец гэтай канфрантацыі паклаў прывілей Жыгімonta Аўгуста ад 1563 г. — згодна з ім іншаверная шляхта ВКЛ атрымала тыя самыя праваў, якімі з часоў Ягайлы карысталіся каталікі.

Калі глядзець тэарэтычна, знішчэнне рэлігійных бар'ераў магло спрыяльна адбіцца на развіцці і захаванні традыцыйных ідэйных каштоўнасцяў, такіх як праваслаўе і беларушчына. Аднак насамрэч атрымалася зусім наадварот. Раўнапраёве праваслаўнай эліты дало ёй магчымасць для ўдзелу ў грамадскім жыцці дзяржавы, што ў свою чаргу прывяло да большага зацікавлення ў атрыманні адукациі. Але праваслаўная царква мала што магла прапанаваць у гэтай галіне, каб на роўных сапернічаць з асветніцкай дзейнасцю каталіцкай царквы, асабліва ордэна езуітаў, які падчас Контррэфармацыі арганізаваў шматлікія школы на чале з Віленскай Акадэміяй. Яны сталі важным асяродкам паланізацыі і акаталічвання сваіх выхаванцаў, дзейсна прычыніліся да пашырэння гэтых тэндэнцыяў сярод эліты ВКЛ.

У пачатку XVII ст. працэс паланізацыі і акаталічвання вялікалітоўскіх магнацкіх родаў быў, у прынцыпе, завершаны, падпа-

ла пад яго і частка беларускай шляхты. Распаўсюджанне культурнай уніфікацыі эліты хаця і мела вялікае значэнне для ўзмацнення дзяржаўнага адзінства, аднак не перакрэслівала пачуцця палітычнай ада-собленасці. Вялікае княства Літоўскае заставалася адным з членаў Рэчы Паспалітай, але па-ранейшаму захоўвала дзяржаўную самастой-насць з пэўна акрэсленымі межамі, уласным заканадаўствам і г. д. Ся-род магнатаў ВКЛ не раз нараджаліся сепаратысцкія тэндэнцыі, хаця, на думку польскіх гісторыкаў, яны мелі тактычныя харкатар і вынікалі з жадання захаваць сваё становішча і ранейшы партнёрскі статус у да-чыненнях з Каронай. Такім чынам, моўна-культурная паланізацыя не супярэчыла літоўскай палітычнай свядомасці. Януш Радзівіл у 1615 г. пісаў свайму брату Крыштофу: «Хоць ліцвінам я нарадзіўся і ліцвінам давядзеца мне памерці, аднак мусім мы на бацькаўшчыне нашай ужываць польскія выразы».

Аднак гэты «прымус» выкарыстання польскай мовы нараджаўся не з высокіх указанняў (хто ж мог у гэтай справе загадваць Радзівілам ці Сапегам?), але з незацікаўленасці эліты ў тым, каб на ўзор Рэя і Ка-ханоўскага займацца развіццём уласнай культуры на падставе народ-ных літоўскіх і беларускіх элементаў. І гэта прывяло — пасля выдат-ных дасягненняў XVI ст. (выдавецкая дзеянасць Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Літоўскі Статут ды інш.) — да адчувальнага заняпаду беларускага пісьменства, якое абмежавалася толькі царкоўнай сферай.

Стайлінне эліты ВКЛ да роднай культуры рэдка прыцягвала ўва-гу гісторыкаў, хаця гэта не менш цікавае пытанне, чым падтрымка палітычнай ада-собленасці. Бо, не зважаючи на поступ паланізацыі, беларуская і літоўская шляхта не толькі захоўвала веданне мовы сваіх продкаў, якую звычайна выкарыстоўвала ў размовах з простым лю-дам, але практична зрабіла няшмат, каб яго апала-чыць. І гэта было асабліва відавочна пры вырашэнні рэлігійнага пытання ў Беларусі. Ня-ма сумневу, што ў атмасфери Контррэфармацыі лацінізаваная эліта ВКЛ магла, кіруючыся прынцыпам *cuius regio, eius religio* (хто гаспа-дар, таго і вера — лац.), навязаць рымскі каталіцызм сваім правас-лаўным падданым. Гэты прынцып дзейсна выкарыстоўваўся на нека-торых ашпарах, спашлемся на прыклад пратэстанцкіх Радзівілаў — іх уладанні ў ваколіцах Біржау на Літве і па сённяшні дзень застаюцца выспай пратэстантызму сярод пераважна каталіцкага літоўскага на-сельніцтва. Але ў Беларусі, калі не лічыць паасобных выпадкаў, гэтым прынцыпам не кіраваліся, і таму да масавай лацінізацыі сялянства і мяшчанства не дайшло; дзеля іх было знайдзенае іншае выйсце — уніяцкая царква, створаная ў 1569 г. на Берасцейскім саборы.

Ці было прыняцце уніі для Беларусі больш карыснае за лацініза-цию — пытанне спрэчнае, затое не падлягае сумневу, што яно

дазволіла захаваць царкоўную адасобленасць, якая была важным культуратворчым фактам. У прыватнасці, захавалася неабходнасць у выпуску кірылічнай літаратуры і ўменні яе чытаць. Уніяцкае святарства, як, зрэшты, і праваслаўнае, падпадала пад уплыў польскай культуры, але ў вясковых цэрквях аж да скасавання уніі ў 1839 г. схілялася больш да мясцовай беларускай гаворкі, а не да польскай мовы. Такім чынам, уніяцкая царква стала важным асяродкам для захавання моўна-культурнай традыцыі, трывалым бар'ерам, які запавольваў працэсы лацінізацыі і апалаічвання нізоў беларускага грамадства, на што часта наракала рымска-каталіцкае святарства. І хаця мясцовая праваслаўная іерархія фармальна прыняла царкоўную унію, яе галоўным правадніком стаў канцлер ВКЛ Леў Іванавіч Сапега, і гэта прадвызначыла падтрымку з боку магнатаў і шляхты і прывяло да поспеху уніі ў Беларусі.

Стайленне эліты да лацінізацыі і паланізацыі не заўсёды было справай добрай ці нядобрай волі. Так, напрыклад, моўную паланізацыю прыгоннага сялянства стрымлівала ці рабіла ўвогуле немагчымай яго сацыяльнае становішча. Затое ў рэлігійнай сферы гэткіх перашкодаў не ўзнікала, і тут многае залежала ад свядомай пазіцыі вярхоў грамадства. Цяжка, аднак, у паводзінах літоўскіх вяльможаў шукаць праяваў вялікай талерантнасці, да якой яны былі не надта прызычайеныя. Сапраўдная прычына хавалася глыбей — у адданасці родным традыцыям і павазе да тых духоўных каштоўнасцяў, якія прадвызначылі адметнасць і культурную своеасаблівасць краю. Адсюль вынікае, што беларуская знаць, хоць і не была сама зацікаўленая ў развіціі роднай культуры, але спрыяла яе захаванню сярод прастага люду.

Традыцыя дзяржаўнай адасобленасці Вялікага княства Літоўскага значна ўплывала на фармаванне палітычнай свядомасці беларускай і літоўскай шляхты нават у апошнія гады Рэчы Паспалітай і пасля яе заняпаду. Пра гэта сведчыць спробы вярнуць Вялікаму Княству статус ранейшага юрыдычнага суб'екта, які быў скасаваны майскай канстытуцыяй 1791 г., ход паўстання Касцюшкі дый, урэшце, намаганні аднавіць ВКЛ пад знакам Расейскай кароны. І хаця старанні не далі практычных вынікаў, гэта не мяняе фактаў: літоўскія вяльможы былі гатовыя вырашаць лёс сваёй бацькаўшчыны шляхам супрацоўніцтва з Расеяй. Рабілася гэта, па сутнасці, з тых самых прычынаў і інтэрэсаў, якія раней вымушалі іх шукаць апекі ў шведаў (Кейданская дамова 1655 г.) ці ў Масквы (дамова з Пятром I 1703 г.). Шмат гаворыць за тое, што літоўскі сепаратызм быў не выпадкова з'яваю, а вынікам пэўнай палітычнай стратэгіі, якая была скіраваная на захаванне суб'екта ВКЛ у найбольш карысным федэратыўным саюзе з Польшчай альбо з іншай рэальнай сілай.

У першыя дзесяцігоддзі расейскага панавання становішча беларускай і літоўскай шляхты істотна не змянілася. Не парушаліся яе сацыяльна-эканамічныя пазіцыі, не абмяжоўваўся доступ да мясцовых органаў улады, свабодна дзейнічала каталіцкая царква, а пад апекай Адама Чартарыйскага пашыралася польскае школьніцтва, працаў віленскі ўніверсітэт. Па-ранейшаму, аж да 1840 г., дзейнічаў Літоўскі Статут, а значыць, выконваліся нормы традыцыйнага заканадаўства. Новая палітычная сітуацыя задавальняла большасць шляхты і не давала падставаў для апазіцыйнай дзейнасці. Гэтыя настроі падзяляў і Адам Міцкевіч, які ў прадмове да выдадзенага ў 1828 г. «Конрада Валенрода» захапляўся асобаю Аляксандра I, жадаючы, «каб імя Айца столькіх народаў ва ўсіх пакаленнях на ўсіх мовах роўна праслаўлена было».

Істотныя змены ў становішчы шляхты прынеслі польскія паўстанні 1830 і асабліва 1863 гг., якія адгукнуліся пераменамі ў расейскай палітыцы. У абодвух паўстаннях удзельнічала толькі частка шляхты, прычым у большай ступені ў Літве, чым у Беларусі, але для расейскіх уладаў досьць было і гэтай нагоды, каб распачаць барацьбу з польскімі культурнымі і палітычнымі ўплывамі. Таму, з аднаго боку, шырока разгарнулася рэпресіі: забарона польскага школьніцтва і закрыцце ўніверсітэта, абмежаванне дзейнасці каталіцкай царквы і выцясненне польскай мовы з грамадскага ўжытку, кантрыбуцыі і канфіскацыі маёнткаў, высылкі і г. д., а з другога боку, пачалося пірамеднае ўкараненне расейшчыны.

У пэўным сэнсе метады русіфікацыі контрадпавядалі названым рэпресіўным заходам: пашырэнне расейскага школьніцтва, рассяленне расейскіх асаднікаў, чыноўніцтва і духавенства, падтрымка праваслаўя і распаўсюджванне расейскай мовы. У сістэме гэтых заходаў асаблівую ролю адыгрывала скасаванне царкоўнай уніі і далучэнне беларускіх уніятаў да праваслаўнай царквы (1839 г.). Гэта была ціхая рэвалюцыя, якая мела вельмі вялікае значэнне не толькі ў сэнсе рэлігійным, але і палітычным: уцягванне пераважнай масы беларускага сялянства і часткі мяшчансства ў арбіту расейскага праваслаўя адкрывала магчымасць для ўкаранення дактринаў расейшчыны сярод самай вялікай групы беларускіх вернікаў, з другога боку, пакідала ў ідэйнай ізоляцыі пераважна каталіцкую шляхту. Важную ролю ў ажыццяўленні палітыкі грамадскай дэзінтэграцыі адыгрывалі правасакцыі рэлігійных супярэчнасцяў паміж праваслаўным і каталіцкім насельніцтвам, што, між іншым, дасягалася шляхам замыкания і разбурэння каталіцкіх касцёлаў у мяшаных асяродках альбо ператварэння гэтых святыняў у праваслаўныя цэрквы. Стымулювалася і пераход каталікоў у праваслаўе.

Склад насельніцтва Беларусі паводле веравызнання ў 1897 г.

	У тысячах	У працэнтах
Агульная колькасць насельніцтва	6 536,3	100
У тым ліку:		
праваслаўнага	4 599,1	70,4
каталіцкага	879,6	13,5
іудзейскага	915,2	14,0
іншых	142,4	2,1

*Крыніца: Первая всеобщая перепись населения
Российской империи 1897 г.*

Як вынік гэтых дзеянняў, у другой палове XIX ст. адбыліся пэўныя зрухі ў структуры веравызнання беларускага насельніцтва: павялічылася доля праваслаўных, затое паменшала каталікоў. Паводле звестак першага агульнарасейскага перапісу насельніцтва, у 1897 г. на тэрыторыі Беларусі (у сучасных яе межах) 70,4% жыхароў належалі да праваслаўнай, 13,5% — да каталіцкай царквы, 14,0% вызнавалі іудаізм. Трэба адзначыць, што такая структура насельніцтва, хаця і сфармавалася пад націскам уладаў, набыла, тым не меней, трывалыя хараکтар; пра гэта сведчыць, у прыватнасці, і той факт, што пасля абвяшчэння ў 1905 г. царскага маніфеста аб свабодзе сумлення толькі 50 тысяч жыхароў Менскай, Гарадзенскай і Віленскай губерні ў перайшлі з праваслаўя ў каталіцтва¹. Гэта не прынесла істотных зменаў у рэлігійным складзе насельніцтва краю, дзе каталікі па-ранейшаму заставаліся толькі невялікай часткай вернікаў.

Пасля 1830 г., ва ўмовах нарастання ідэйнай канфрантацыі, шляхце заставалася ўсё менш і менш месца для культиваванай традыцыйнай «літоўскай» палітычнай свядомасці, якая ўжо не адпавядала тагачасным рэаліям. Рэчаіснасць прымушала перагледзець традыцыйныя каштоўнасці, асабліва ў дачыненні да нацыянальнага самавызначэння. І тут, калі не лічыць шэрых апартуністаў, пачалі выразна вызначацца дзве тэндэнцыі. Частка шляхты ў выніку культурнай паланізацыі, а таксама царскай палітыкі адчужэння яе ад роднага люду, прыняла польскую нацыянальную свядомасць, стала палякамі. Затое іншая частка, у рэчышчы традыціі адасобленасці сваёй Бацькаўшчыны і пачуцця кроўнай еднасці з народам, схілялася да беларускай альбо літоўскай нацыянальнай свядомасці.

Цяжка нават прыблізна ўявіць, у якіх прапорцыях сусінавалі ў грамадстве гэтыя перакананні. Паводле звестак першага агульнара-сейскага перапісу насельніцтва, на парозе XX ст. у Беларусі (у цяпешніх яе межах) пражывала 153 тысячы членаў шляхецкіх сем'яў. Сярод іх 43,3% лічылі за родную беларускую мову, 33,8% — польскую, а 19,1% — расейскую². І хоць у тагачасных умовах і не належала атаесамляць родную мову з палітычнай свядомасцю, тым не менш прыведзены звесткі развеўваюць версію пра ледзь не суцэльнную апальчанасць беларускай шляхты і паказваюць, якая значная патэнцыяльная грамадская база існавала для развіцця беларускага нацыянальнага руху. У канцы XIX ст. Эдвард Вайніловіч, буйны землеўладальнік у Беларусі і старшыня Сельскагаспадарчага Таварыства ў Менску, звяртаўся з падзякою да Аляксандра Ельскага за прысланую беларускую кніжку і гэтак выказваўся пра стаўленне гэтай шляхты да сваёй мовы: «Шаноўны Пане Дабрадзею, я перакананы, што гэтыя беларускія брашуркі хутка разыдуцца [...], калі нашае памешчыцтва ў большым складзе збярэзца на паседжанне Сельскагаспадарчага Тав. у Менску: гэтая мова кожнаму міла — кожны з нас засынаў у калысцы пад родныя песні нашых нянек і пястунак. Кожны на гэтай мове з людам мясцовым гамоніць, а ўсе даўнія радавыя дакументы звычайна на гэтай мове напісаныя: дык гонар Ш[аноўнаму] Пану, што першы ён пасля доўгага перапынку так свойска да нас азвайся»³.

У такіх умовах праблема нацыянальнага самавызначэння часта паўставала перад жыхарамі Вялікага княства Літоўскага нават у рамках аднае сям'і. Pra гэта сведчыць польска-літоўская арыентацыя Ромераў, Тышкевічаў, Мілашаў і польска-беларуская — Скірмунтаў, Кастравіцкіх, Багушэвічаў ды многіх іншых. Сярод пазнейшых польскіх, беларускіх і літоўскіх гісторыкаў, заклапочаных праблемай пашырэння ўласных нацыянальных інтэрэсаў, гэтае пытанне асвятлялася вельмі эмакцыянальна, а ў сямейных колах яно вырашалася звычайна досыць гладка, і толькі калі-нікалі паўставалі драматычныя або гумарыстычныя сітуацыі. Адну з іх намаляваў Язэп Мацкевіч: «Бо цёця Пафця выйшла замуж за ліцвіна яшчэ тады, калі ўсе жыхары б. Вялікага княства Літоўскага самі называлі сябе ліцвінамі. Але пакуль падрастаў Генрых, іх ужо пачалі называць «літваманамі». Тады ліцвіны пачалі зваць сябе палякамі, а літваманы — ліцвінамі. Справа аказалася досыць заблытаная, а часам непрыемная. «Мама, — спытаў ён, — ці наша цёця Пафця — літваманка, ці яна ліцвінка-полька, але не ліцвінка?...»⁴

У параўнанні з такой дваістай арыентацыяй (польска-літоўской і польска-беларускай), выбар трох кірункаў братамі Іваноўскімі быў з'явай, бадай, выключнай і на першы погляд — нелагічнай. Цяжка сабе ўявіць, каб адна сям'я была адначасова траякага паходжання. Перад

намі паўстае праблема разумення, якім чынам на парозе ХХ ст. адбываўся падзел тых каштоўнасцяў, што некалі ўтваралі непадзельную цэласць. Варта прыгадаць у гэтym кантэксле твор Міколы Гусоўскага, паэта XVII ст., «*Carmen de bisonte»* («Песня пра зубра»), перакладзены з лаціны на польскую, беларускую і літоўскую мовы і залічаны сур'ёзнымі гісторыкамі літаратуры ўсіх трох народаў ва ўласны культурны набытак. Трапна заўважыў Язэп Мацкевіч, што на парозе новай эпохі ў Вялікага Княства як гістарычнай цэласці не было пераемнікаў⁵. Надварот, лёссы трох народаў, трох культур разышліся па сваіх уласных шляхах, па якіх развязлі нашчадкаў вялікалітоўскіх сем'яў. Прыгледзьмася да гэтай эвалюцыі на прыкладзе роду Іваноўскіх.

Самыя рannія дакументальныя звесткі з гісторыі гэтай сям'і сягаюць сярэдзіны XVII ст. і звязаны з асобай Крыштофа Іваноўскага, патомнага ўладара маёнткаў Пурпішкі і Гайжуны ў Вількамірскім павеце ў Літве⁶. Аднак тое, што Крыштоф пражываваў на тэрыторыі карэннай Літвы, яшчэ не азначала, што яго сям'я была літоўскага падходжання. Этымалогія прозвішча паказвае, што пачынальнікам роду павінен быць нейкі Іван, а гэта сведчыць, хутчэй, пра яго беларускія карані. Але ўжо ў XVI ст. можна было сустрэць Іваноўскіх ад Ковеншчыны да Менска і Воршы, гэта значыць, на розных абшарах Вялікага Княства, дзе за дзяржавныя заслугі іх продкі атрымлівалі пасады і надзелы. Іх фамільнай эмблемай стаў герб «Рагач», які з Польшчы быў перанесены ў ВКЛ у эпоху Люблінскай уніі і, паводле апісання Войцеха Каяловіча-Віюка, езуіцкага аўтара XVII ст., геральдыка і прафесара Віленскай Акадэміі, уяўляў сабой «...алені рог у першым, белым баку поля і рог зубрыны леваруч, у полі чырвоным, а ў шаломе з правага боку — рог зубрыны, з левага — алені»⁷.

Герб з такімі сімваламі належалаў не толькі ўжо згаданаму Крыштофу Іваноўскаму, але і Міхалу Іваноўскаму, менскаму гарадскому старапастру, што ў тагачасных умовах сведчыла пра кроўную еднасць беларускай і літоўскай галін роду. Напэўна, гэтае радство спрычынілася да таго, што менавіта ў Літве шукаў Міхал ратунку ад наездаў Масквы і ў 1669 г. адбудаваў разбураны маскалямі касцёл Вітаўта Вялікага ў Коўне. Пра гэты ўчынок і па сённяшні дзень сведчыць мармуровая табліца ў самім касцёле, а надпіс на ёй вянчае апісаны Каяловічам герб «Рагач». Істотную дэталь, якая пралівае святыню на генеалогію гэтай сям'і, удалося высветліць Марыі Тапольскай: у Міхала Іваноўскага захоўвалася Евангелле, выдадзенае ў 1644 г. віленскім праваслаўным брацтвам Святога Духа⁸. А гэта сведчыць пра патрэбу ды ўменне чытаць кірыліцай, што выключна рэдка сустрэкалася сярод карэнных літоўцаў.

Шмат звестак пра ўдзел Іваноўскіх у грамадскім жыцці Вялікага Княства можна знайсці ў крыніцах XVIII ст. Асаблівай увагі заслу-

гоўвае Менскае староства, якое доўгія дзесяцігоддзі заставалася ў руках гэтай сям'і. Апрача ўзгаданага Міхала, гэтую пасаду з 1745 г. займаў Язэп Іваноўскі, які раней быў менскім гараднічым і да-водзіўся родным братам гарадскому суддзі, што памёр прыкладна ў 1741 г. Пасля смерці Язэпа гарадскім старастам у Менску стаў яго сын Ігнат, які займаў гэтую пасаду амаль дваццаць гадоў, да канца існавання Рэчы Паспалітай⁹. Захаваліся сведчанні і пра Міхала Іваноўскага, ковенскага чашніка, якога Аўгуст III прызначыў падкаморным (камергерам) каралеўскага двара; а таксама — пра Антона, які падпісаў акт абрання Станіслава Аўгуста ад Вількамірскага павета¹⁰. Таму на парозе XX ст. маладыя Іваноўскія маглі прасачыць як беларускія, гэтак і літоўскія карані свайго роду, хаты іх продкі служылі адной бацькаўшчыне, дзе праблема паходжання ў такім аспекте звычайна не паўставала.

Тое самае датычылася і сямейнай рэзідэнцыі. Ужо названы Крыштоф, апрача Пурпішак і Гайжунаў у карэннай Літве, меў яшчэ фальварак Забалоцце ў тагачасным Наваградскім ваяводстве. Гэты фальварак амаль да канца XVIII ст. быў сядзібай продкаў Вацлава. У 1720 г. яго пераняў у спадчыну сын Крыштофа, Міхал, які ў 1750 г. перадаў яго сыну Дамініку, той, у сваю чаргу, у 1776 г. пакінуў Забалоцце сваім сынам Язэпу і Людвіку, а яны прадалі яго ў 1790 г. князю Радзівілу. Гэтак напярэдадні заняпаду Рэчы Паспалітай продкі Вацлава пазбыліся традыцыйнага радавога маёнтка. Неўзабаве сын Язэпа, Тамаш, за прыналежную яму частку спадчыны купіў фальварак Руда Яворская ў Слонімскім павеце. Маёнтак, відаць, быў не дужа вялікі, бо два яго сыны — Вінцэнт і Станіслаў — пазней не падзялілі яго між сабой. Паводле адвечнага звычаяу, ён перайшоў у спадчыну да старэйшага сына, Вінцэнта, Станіслаў жа мусіў шукаць свайго лёсу ў іншым месцы.

Станіслаў быў дзедам Вацлава. Нарадзіўся ён у 1819 г. у Рудзе Яворскай, ажаніўся з Антанінай, адзінай дачкой Юрыйя Андрэевіча Рыла-Быкоўскага, уладальніка фальварка Лябёдка ў воласці Старыя Васілішкі Лідскага павета Віленскай губерні. У адрозненне ад Іваноўскіх, якія не сядзелі доўга на адным гняздзе, Быкоўскія гаспадарылі ў Лябёдцы некалькі стагоддзяў. Паводле «Геаграфічнага слоўніка Каралеўства Польскага і іншых краін славянскіх», гэты фальварак пад назвай Дварэц быў падараваны прывілеем Жыгімонта I ад 07.11.1510 г. двараніну яго, Івашку Рыла-Быкоўскаму, і з таго часу пепрадаваўся ад бацькі да сына і не выходзіў з валодання сям'і. У сярэдзіне XIX ст. ён займаў 666 маргоў (каля 370 га), пасля выхаду сялян з-пад прыгону ў 1861 г. у ім засталося 325 маргоў (каля 180 га). Гэты адносна невялікі маёнтак і атрымала ў спадчыну Антаніна і да са-май сваёй смерці заставалася яго ўладальніцай¹¹.

Радавод Іваноўскіх

Імя	Рэзідэнцыя і час валодання
Крыштоф	Пурпішкі, Гайжуны, Забалоцце, XVIII ст.
Міхал	Забалоцце, 1730–1750 гг.
Дамінік	Забалоцце, 1750–1776 гг.
Язэп	Забалоцце, 1776–1790 гг.
Тамаш	Руда Яворская, 1790 (?) –?
Станіслаў	Лябёдка ^{a)}
Леанард	Лябёдка, каля 1880–1919 гг.
Юры, Вацлаў, Тадэвуш, Галена, Станіслаў	

^{a)} уласнасць жонкі Антаніны

*Крыніца: Boniecki A. Herbarz polski, t. VIII. Warszawa, 1905. S. 72;
Ivanauskas T. Memuarai [б. м. д. — машынапіс у сямейным архіве].*

Такім чынам, Станіслаў вымушаны быў пагадзіцца на другарадную ролю ў Лябёдцы. Яго грамадская пазіцыя анічым не нагадвала становішча продкаў некалькі дзесяцігоддзяў таму. Станіслаў пражыў доўгае жыццё (памёр у 1900 г.), галоўным яго клопатам была і заставалася гаспадарка, гарачае імкненне памножыць маёнтак.

Пасля заўчаснай смерці Антаніны (яна памерла ў 1852 г., маючы 35 гадоў) маёмасныя меркаванні схілілі яго да шлюбу з Каралінай Клімантовіч, а пасля яе смерці ў 1856 г. ужо 58-гадовы Станіслаў ажаніўся трэці раз з дужа маладзейшай за сябе Станіславай Губарэвіч з суседняга фальварка Галавічполь. У выніку Лябёдка павялічылася за кошт часткі гэтага фальварка.

Адзінным сынам Станіслава і Антаніны быў народжаны 02.11.1845 г. Леанард, які пасля смерці маці стаў паўнапраўным гаспадаром Лябёдкі. Цяжка меркаваць, у якой ступені бацька звязваў будучыню сына з гэтым маёнткам, прынамсі, выхаванне, якое ён вырашыў даць хлопцу, не надта адпавядала такім намерам. Ён накіраваў Леанарда спачатку ў віленскую гімназію, пасля — у Пецярбургскі тэхналагічны інстытут, які той скончыў у 1868 г., атрымаўшы ступень інжынера-тэхнолага. Затым, аж да 1891 г., Леанард працаваў на пра-мысловых будоўлях Сібіры, Урала ды іншых аддаленых рэгіёнаў Ра-

сеі, недзе каля 15 гадоў правёў у мясцовасці Краснае Навахапёрскага павета Варонежскай губерні. На той час гэта быў вельмі прыбытковы занятак.

У 1874 г. двое літоўскіх будрысаў — Леанард Іваноўскі і яго сябар Вацлаў Карафа-Корбут — пабраліся з сёстрамі Ядвігай і Галенай Райхлёнамі з ваколіц Пястркова. Але дзяўчата не былі стопрацэнтымі ляшкамі: іх бацька, Амон барон фон Райхель, паходзіў з Эльзаса, у мінультым — кадравы вайсковец, які пасля выхаду ў адстаўку купіў сабе маёнтак Замосце каля Пястркова, затое матка паходзіла з дому Хжаноўскіх з Трамбоўлі. Сёстры былі выхаванкамі курсаў прафесара Баранэцкага ў Кракаве і мелі добрую, як на тыя часы, адукацыю. Леанард атрымаў за жонкай у якасці пасагу частку маёнтка Райхеля над ракой Вальборкай каля Вальбромя. Але чужая старонка яго не вабіла. Ён прадаў гэтую зямлю і за выручаныя гроши павялічыў гаспадарку ў Лябёдцы.

Але і пасля жаніцьбы Леанард не асеў у Лябёдцы стала. Разам з жонкай ён вярнуўся ў Краснае, пасля 1891 г. некалькі гадоў правёў у Варшаве, нарэшце, самае позняе ў 1899 г. уладкаваўся ў Пецярбургу. Тут ён дасягнуў вяршыні сваёй прафесійнай кар'еры: стаў правадзейным дзяржаўным саветнікам, членам Тэхналагічнага камітэта Галоўнага акцыянага ўпраўлення і кірауніком яго капітальнага аддзела, а таксама членам Дзяржаўнай Рады па справах харчовых прадуктаў¹². Леанард часта выязджаў за мяжу, добра ведаў некалькі моваў. Супрацоўнічаў з Дз. Мендзялеевым, разам з ім ездзіў у Лондан, дзе ў Каралеўскім Хімічным Таварыстве перакладаў на ангельскую мову яго даклад аб перыядычнай сістэме элементаў¹³. Професійная кар'ера мела для яго надзвычайную прыцягальнасць, і толькі Першая сусветная вайна прымусіла амаль 70-гадовага Леанарда адмовіцца ад дзяржаўнай службы і вярнуцца ў Лябёдку, на гэты раз — назаўсёды.

Іншым захапленнем Леанарда была Лябёдка. Тут ён праводзіў кожную вольную хвіліну, аддаваў шмат грошай і ўвагі на развіццё і ўдасканаленне сваёй гаспадаркі. Паступова ён павялічыў яе да 500 га, задрэнаваў рольныя грунты, засадзіў лесам аблогі, абсталіваў усімі неабходнымі сельскагаспадарчымі машынамі, пабудаваў паравы млын. Асаблівую ўвагу надаваў ён садоўніцтву, у 1868 г. заклаў матачны сад, затым — рассаднік, нарэшце ў 80-х гг. — вялікі 20-гаектарны гандлёвы сад. Усе гэтыя распачынанні дапаўнялі адно аднаго: гатункі, што прыйшлі выпрабаванне ў эксперыментальным садзе, памнажаліся і пераходзілі ў гандлёвы. Такім чынам, да Першай сусветнай вайны ў садовай гаспадарцы Леанарда было выпрабавана каля 400 гатункаў яблынь, 100 — груш і 80 — сліваў, вішняў, чарэшняў. Садавіну з Лябёдкі вывозілі на пецярбургскія і маскоўскія рынкі, двойчы атрымліваў Л. Іваноўскі залаты медаль на ўсерасейскіх выставах¹⁴.

У гонар яго заслуг Варшаўскае садаўнічае таварыства абрала Л. Іваноўскага сваім старшынёю. У першыя гады XX ст. у Лябёдцы была завершаная будоўля новай сямейнай рэзідэнцыі.

Апрача сямейных інтэрэсаў, дзейнасць Леанарда была нацэлена на тое, каб ператварыць Лябёдку ва ўзорны асяродак агратэхнічнага прагрэсу, важны для ўсяго аштару Віленскай і Гарадзенскай губерніяй. Дзеля развіцця садоўніцтва ў 1888 г. Л. Іваноўскі распачаў продаж прышчэпак, адпаведна прыстасаваных да мясцовых кліматычна-глебавых варункаў. Ён арганізоўваў выставы збожжавых, гародніны, садавіны і свойскай жывёлы, каб заахвоціць земляробаў да паляпшэння эфектыўнасці сваёй гаспадаркі. Дзеля гэтага Леанард здабываў сродкі ў міністэрстве сельскага гаспадаркі на ўзнагароды ўдзельнікам выставы, галоўным чынам — малаземельным сялянам. Ён арганізоўваў агранамічныя кансультатацыі, дбаў пра забеспечэнне земляробаў найлепшымі гатункамі насення, саджанцаў і племяннай жывёлы. Маладых сялян прыimalі ў маёнтку на практику ў галіне садоўніцтва, пчаларства, жывёла- і раслінаводства. У 1913 г. меркавалася адкрыць курсы малочнай вытворчасці. Такім чынам, сярод мясцовых земляробаў Леанард заваяваў вялікі аўтарытэт і павагу.

З гледзішча нацыянальнай свядомасці, Леанард быў, відаць, адным з апошніх прадстаўнікоў таго пакалення беларускай шляхты, якое не размяняла яшчэ традыцыйнага паняцця вялікалітоўскай бацькаўшчыны на трох сучасных нацыянальных адрэзкі. Дый, зрэшты, жыў ён у той перыяд, калі і не паўставала неабходнасць акрэсліць новае, сучаснае аблічча нацыі. Закранаючы гэтае пытанне, яго сын Тадэвуш напісаў у сваіх успамінах, што бацька лічыў сябе за ліцвіна ў сэнсе гісторычным¹⁵. Тое самае вынікала і з яго стаўлення да нацыянальных проблем на пераломе XIX і XX ст. Гэта, ніводзін з даследчыкаў расейскай Палоніі не згадвае пра які-небудзь удзел Леанарда ў працы польскіх арганізацый, няма ўказанняў і на тое, каб ён цікавіўся літоўскім і беларускім нацыянальным рухам. Ён нязменна займалася перш за ўсё прафесійнай кар'ерай і сваёй Лябёдкай. Гэтаксама, як бацька ды многія іншыя прадстаўнікі шляхты, ён вызначаўся палітычным апартунізмам. Польская мова ў хаце не перашкаджала гэткаму ідэйному кірунку.

Дакладна мала што вядома аб жонцы Леанарда Ядвізе, якая, аднак, зімалаася больш звычайнімі клопатамі. Сярод родных было прынята, што, нягледзячы на нямецка-польскую паходжанне, яна была цалкам апалалячана. Але гэта не можа быць падставай, каб адназначна лічыць, што ў 1915 г., пасля ўваходу немцаў у Віленскую губерню, яе брат адразу пачаў у сябе нямецкую кроў і пачаў прыслужваць акупантам¹⁶.

Нельга, аднак, абысці маўчаннем больш познія ацэнкі нацыянальнай свядомасці Леанарда, якія павінны былі растлумачыць нацыянальны выбар яго сыноў. Так, Юры Іваноўскі, які лічыў сябе палякам і быў зацікаўлены ў тым, каб падкрэсліць польскія карані сваёй сям'і, пісаў наступнае: «Мы паходзім са Шчучынскага павета, з ваколіц, дзе жыве беларускі люд, сям'я наша, пасяліўшыся тут некалькі стагоддзяў таму, заўсёды лічыла сябе за палякаў. Бацька-інжынер большую частку жыцця правёў у Ресеі, аднак заўсёды адчуваў сваю польскуюсць і прымаў удзел у польскім грамадскім жыцці»¹⁷.

З дапамогай маленъкай рэдакцыйнай купюры цалкам супрацьлеглую думку прадстаўлі выдаўцы ўспамінаў Тадэвуша Іваноўскага: яны пакінулі тую частку фразы, дзе гаварылася, што Леанард лічыў сябе за ліцвіна ў сэнсе гістарычным. Такім чынам, выказванне Тадэвуша наўбыло зусім іншы змест: «Леанардас Іванаўскас лічыў сябе за ліцвіна, хоць па-літоўску гаварыць не ўмеў». Такіх літоўскіх інтэлігентаў было ў той час нямала. Л. Іванаўскас, хаця і выхоўваўся пад уплывам польскай культуры, не паддаваўся дэнацыяналізацыі, змагаўся з апалачваннем і вучыў сваіх дзяцей змагацца з прыніжэннем ліцвінаў і Літвы»¹⁸.

Адно толькі супрацьпастаўленне гэтых цытат ужо магло бы выклікаць усмешку, калі б не тое, што менавіта гэтак ставяцца да спадчыны Вялікага княства Літоўскага шмат польскіх і літоўскіх аўтараў. Для адных найважнейшым крытэрыем ацэнкі нацыянальнай пазіцыі з'яўляецца польская мова і культура, для іншых — гістарычная назва «ліцвін». Для поўнага збору тут бракуе толькі беларускай версіі, але няціжка ўявіць яе прыкладны змест. Гэта было бы трэбуюцца накшталт ужо прыгаданай справы Міколы Гусоўскага і яго «Carmen de bisonte».

У 1876–1887 гг. у сям'і Леанарда і Ядвігі нарадзілася пяцёра дзяцей: Юры, Вацлаў, Тадэвуш, Галена і Станіслаў. Паводле метрычных запісаў рымска-каталіцкай парафіі ў Старых Васілішках, Юры нарадзіўся ў Красным, а рэшта дзяцей — у Лябёдцы. Можна было бы меркаваць, быццам кожны раз перад родамі маці пераадольвала сотні кіламетраў ад Краснага да свайго маёнтка. Здаецца, гэта малаверагодна, тым болей, што паміж датамі народзін і хрышчэння малых Іваноўскіх існуе вялікая разбежка: абрад адбываўся пераўажна падчас летняга адпачынку, калі сям'я пераязджала ў Лябёдку. З гэтага вынікае, што калі не ўсе, дык большасць дзяцей пабачыла свет у Красным Варонежскай губерні, дзе пражывалі бацькі. Гэтае несупадзенне фактаў тлумачыцца традыцыяй, паводле якой месцам нараджэння дзяцей лічылася сямейнае гніздо, а не часовае прыстанішча бацькоў.

**Даты народзін і хрышчэння маладых Іваноўскіх
(паводле старога стылю)**

	Дата народзін	Дата хрышчэння	Хросныя бацькі
Юры	29.01.1876	22.06.1876	Станіслаў Іваноўскі і Фларэнціна Райхель
Вацлаў	25.05.1880	28.06.1881	Радца надворны, д-р мед. Ян Петрашкевіч і Галена Корбут
Тадэвуш	16.12.1882	22.07.1884	Радца надворны, д-р мед. Уладзіслаў Вышынскі і Станіслава Іваноўская
Галена	звесткі адсутнічаюць		
Станіслаў	04.12.1887	26.12.1888	Юры Іваноўскі і Галена Корбут

Крыніца: Метрычныя кнігі парафii Старыя Васілішки.

Пры ўсім тым, да выхавання дзяцей Леанард ставіўся неабыякава. Ён вызначыў яго галоўны кірунак у духу ідэяў Вялікага Княства, а не пасрэдна зaimалася гэтай справай цётка Галена Корбут, сястра Ядвігі. Пасля ранняй смерці мужа яна стала пасялілася ў доме Іваноўскіх. Цётка абудзіла ў Вацлава і яго братоў цікавасць да гісторыі Вялікага княства Літоўскага і паўплывала на фармаванне іх гісторычнай свядомасці. Знаёмства з гэтымі ідэямі актыўна вялося праз чытанне мастацкай літаратуры, асабліва — «Гражыны» А. Міцкевіча і твораў «літоўскага сепаратыста» Уладзіслава Сыракомлі.

У 1891 г. сям'я Іваноўскіх пераехала з Краснага ў Варшаву, тут яны здымаў кватэру па адрасе: вуліца Маршалкоўская, 60, кв. 3. Што прымусіла іх прыняць такое рашэнне? Праўда, Леанард атрымаў такую-сякую пасаду, але з Варшавай ён не быў цесна звязаны, часта адъезджаў у розныя гарады Расеі, нарэшце, праз некалькі гадоў асёў у Пецярбургу, а жонка з дзецьмі заставалася ў Варшаве. Можна меркаваць, што з Краснага ў Варшаву сям'я перарабралася не дзеля бацькавых інтарэсаў, а для таго, каб дачь дзецям адпаведную адукацыю. Справа, натуральная, была не ў выбары гімназіі (як і па ўсёй Расейскай імперыі, выкладанне тут вялося па-расейску), але ў тым, каб акунуць дзяцей у польскую асяроддзе, дзе было больш магчымасцяў прывіць ім імунітэт супраць русіфікацыі, якую лічылі за найвялікшую пагрозу сямейным традыцыям.

У пачатку 90-х гг. Вацлаў паступіў у V мужчынскую гімназію, якая змяшчалася ў прыватным будынку на рагу Маршалкоўскай і Пенкнай вуліц, і скончыў яе ў чэрвені 1899 г. Аўгуст Іванскі, аднакласнік Вацлава, гэтах харектарызаваў агульнае вучнёўскае асяроддзе і атмасферу, што панавала ў школе: «Вучні V гімназіі былі пераважна сыны настаўнікаў, прафесараў, адвакатаў, лекараў, юрыстаў — адным словам, прадстаўнікоў гарадской інтэлігенцыі. Памешчыцкія сыны складалі меншасць. Сялянскіх сыноў, прынамсі ў майі класе, не было зусім; яўрэяў... няшмат, маскалёў яшчэ меней. Узровень заможнасці сярод маіх калег быў досыць высокі. Не было, бадай, аніводнага бедняка [...] Таварыскія дачыненні паміж вучнямі класа былі як найлепшыя. Мы стойка ўтрымлівалі абарончыя пазіцыі супраць безупынных нападак школы на наш народ, рэлігію і нацыянальную годнасць. Выпадкі даносаў, калі і здараліся ў іншых класах, заўсёды клеймаваліся гарачым жалезам пагарды і бязлітаснага байкоту не толькі самога вінаватага, але і кожнага, хто хаця б крыху быў з ім салідарны. Заўсёды і над усім панавала здаровая гуртковая атмасфера»¹⁹.

У гімназіі Вацлаў выяўляў вялікія здольнасці. Аўгуст Іванскі зацічваў Іваноўскага ў вузкае кола аднакласнікаў, з якімі яго звязвала «найбольш цеснае сяброўства», і пісаў аб ім наступнае: «З дзяцінства быў ён адoranы праніклівым і рознабаковым разумам. Яшчэ ў гімназічныя часы ён перакладаў *proprio motu* (з уласнай ініцыятывы — лац.) адзін з платонаўскіх дыялогаў, а пазней яшчэ доўгі час не расставаўся з Гамерам, якога свабодна чытаў у арыгінале»²⁰. З дзяцінства Вацлаў вучыўся нямецкай і французскай мовам, валодаў імі як вусна, так і пісьмова. Яшчэ ў трэцім класе гімназіі Вацлаў паспрабаваў самастойна зрабіць зарад для дубальтоўкі і пры гэтым страціў другі і трэці пальцы на правай руцэ. Іх закапалі ў Лябёдцы і зверху пасадзілі дзве бярозы. Тры пазасталыя паслужылі матывам для выбару пазнейшага псеўданіма — «Вацюк Тройца». Вялікі ўплыў на фармаванне харектару Вацлава меў бацька, падчас вакацыяў у Лябёдцы на сваёй гаспадарцы ён вучыў сына першаасновам добрай працы.

Патрыятычная атмасфера, якая панавала ў V гімназії, уздзейнічала на станаўленне асобаў яе выхаванцаў. Шмат хто з іх адиграў важную ролю ў барацьбе за незалежнасць Польшчы і ў розных галінах жыцця адроджанай бацькаўшчыны. Назавем хаця б Уладзіслава і Станіслава Грабскіх, Уладзіслава Татаркевіча, Тадэвуша Катарбінскага, Марцэля Гандэльзмана, Казіміра Сасноўскага альбо біскупа Зыгмунта Лазінскага. У такой атмасфери гадаваліся Вацлаў Іваноўскі і яго браты. Адсюль яны вынеслі пачуццё грамадзянскага абавязку, тут адбылося іх нацыянальнае самавызначэнне. Аднак у асяроддзі калег выбар Вацлава меў прысымак сенсацыі. Іванскі, успамінаючы гімназічныя гады, называў гэта «скрайнім беларускім нацыяналізмам» і

«ненармальнасцю», якая дзіўным чынам не пасавала да класічных густаў яго сябра²¹. Тым не меней іх прыяцельская дачыненні з гэтай прычыны не аслабелі, якіх-небудзь адміністрацыйных высноваў таксама не рабілася, бо гэткіх «нацыяналістаў» у гімназіі болей не было.

Ва ўмовах бурлівага развіцця нацыянальных рухаў у Еўропе на пачатку ХХ ст. такое нацыянальнае самаакрэсленне было непазбежным. Традыцыйная пазіцыя продкаў аказалася для маладых Іваноўскіх нелагічнаю і непрыдатнаю. Яны мусілі вырашыць, да якой нацыянальнай супольнасці хочуць належыць: польскай, беларускай або літоўскай. Пазіцыя бацькоў не магла стаць для іх адзіным арыенцірам; гэту проблему яны вырашалі цалкам самастойна, згодна са сваімі ўласнымі развагамі і перакананнямі, на якія ўплывалі ўрокі цёткі Галені, сямейная сітуацыя і досвед, атрыманы ў беларускім (Лябёдка), расейскім (Краснае) і польскім (Варшава) асяроддзі.

Польская свядомасць Юрэя была лагічным працягам культурнай паланізацыі сям'і. Гэта быў фактар вялікага ўздзеяння, таму зварот Юрэя да гэтай нацыянальнасці быў з'явішчам вельмі натуральным і не вымагаў інтэлектуальнага напружання. Наадварот, ён спецыяльна стымуляваўся сярод беларускай і літоўской шляхты, гэта жа, як і сярод польскай інтэлігенцыі. Такім чынам, Юрэя трапіў у агульны струмень, прыкрываючы вочы на мінулае, пра якое ведаў не горш за Тадэвуша і Вацлава, і мог з поўным правам яго ігнараваць, але не спасылацца і не скажаць. Да канца свайго жыцця ён трymаўся пераканання, што вяршыню грамадства ў Беларусі і Літве складалі палякі, якія адыгралі ролю натхняльнікаў ды ініцытараў беларускага і літоўскага нацыянальнага адраджэння. Наймалодшы брат, Станіслаў, таксама далучыўся да стану палякаў, але зрабіў гэта моўчкі, без спасылак на польскую паходжанне продкаў.

Для беларускага самавызначэння Вацлава і літоўскага — Тадэвуша існавала шмат агульных перадумоваў. Тадэвуш сцвярджаў, што на яго выбар дужа паўплывала прывітае цёткай Галенай Корбут захапленне Вялікім Княствам Літоўскім, а яшчэ больш — Варшава, дзе з яго хатній пальшчызыні смяляліся гімназічныя сябры. Але трэба заўважыць, што ў гэткім духу выхоўваліся ўсе маладыя Іваноўскія, усе яны размаўлялі гэткай самай гаворкай і цярпелі за яе крытыку, але для Юрэя і Станіслава гэта не стала перашкодай на шляху да польскасці. Значыцца, сапраўдныя прычыны былі іншыя. Вацлав і Тадэвуш не адмаўлялі польскай культурнай традыцыі ў сваёй сям'і, але не прымалі польскай нацыянальнай свядомасці, бо яна не адпавядала іх паходжанню. Але дарога ад такога вырачэння да ўспрынняцца новых каштоўнасцяў была яшчэ вельмі далёкая. Яны разумелі, што іх продкі былі не польскага паходжання, што яны былі ліцвінамі ў гістарычным сэнсе, але якія з гэтага рабіць высновы? Кім павінны стаць яны? Су-

часнымі палякамі, беларусамі ці літоўцамі? Заўважым, што ні Вацлаў, ні Тадэвуш не пайшлі па слядах Юрыя, не сталі прыстасоўваць мінуўшчыну да сваіх перакананняў і не сцвярджалі, быццам бы іх продкі лічылі сябе за сучасных беларусаў ці літоўцаў. Паўстае яшчэ адно пытанне: чаму іх выбар быў неаднолькавы, чаму адзін называўся беларусам, а другі — літоўцам?

Традыцыі і выхаванне, безумоўна, упłyвалі на фармаванне свядомасці Вацлава і Тадэвуша, але не адыгралі вырашальны ролі ў іх савілызначэнні. Яны апраўдвалі свой выбар аб'ектыўным фактарам — паходжаннем свайго роду, але ж культурныя традыцыі сям'і, на якія спасылаўся іх старэйшы брат, былі фактарам не меней аб'ектыўным. З гэтага можна меркаваць, што ўсе іх разважанні насамрэч мелі другараднае значэнне, яны толькі засланялі галоўны матыв, які кіраваў младымі Іваноўскімі, калі яны прымалі свае супрацьлеглья і, на першы погляд, парадаксальная рашэнні. Гэтым сапраўдным матывам было жаданне барацьбы за палітычную самастойнасць былой Рэчы Паспалітай. Яго спарадзіла вынесеная з роднага дома гісторычнае свядомасць, якую браты падзялілі на тры лагічна аргументаваныя нацыянальныя часткі. Пры гэтым яны выкарысталі атмасферу, якая панавала ў V гімназіі, дзеля ўласных палітычных мэтаў. Такім чынам, Леанард не памыліўся, калі выправіў сваіх сыноў у Варшаву.

На мяжы XIX і XX стст., калі Тадэвуш акрэсліўся як літвец, літоўскі нацыянальны рух меў за плячыма дваццаць гадоў развіцця і здолеў выпрацаваць уласную першапачатковую праграмную канцепцыю, дзе галоўнай задачай лічылася напачатку культурная эманспіцыя краю. Заклік да суісцяўніцтва ў гэтай галіне быў звернуты не толькі да простага люду, але і да апалаянага памешчыцтва. Моўна-культурнае паяднанне шляхты з народам было вельмі смелай, але не безнадзейнай задумай, для гэтага ў Літве існавалі вельмі важныя перадумовы, найперш — агульнае каталіцкае веравызнанне, да якога належала ледзь не ўся шляхта і люд, за выключэннем невялічкай выспы пратэстантаў з ваколіцай Бірж. Абедзве гэтыя часткі грамадства адчувалі на сабе пагрозу страты ўласнай веры, асабліва пасля паўстання 1863 г., і разам выступалі ў яе абарону. Аднак сярод памешчыцтва мэты нацыянальнага літоўскага руху ацэніваліся па-разнаму. Шмат хто бачыў у гэтым пагрозу для польскасці ў Літве, часта трактаванай як правінцыя колішній Рэчы Паспалітай, і таму быў настроены варожа. Аднак сярод памешчыцтва знаходзілася і нямала прыхільнікаў гэткіх ідэяў, таму Тадэвуш мог крочыць па ўжо пратаптанай сцежцы.

Затое Вацлаў не мог знайсці нават такога — не самага надзейнага — апрышча, як канцепцыя літоўскага руху. У XIX ст. працэс беларускага нацыянальнага адраджэння цягнуўся надзвычай марудна і, ха-

ця і меў патэнцыйную грамадскую базу сярод беларускай шляхты, заставаўся ўсё ж з'явай эфемернай і амаль незаважнай. Звычайна гэта тлумачаць спасылкамі на царскія рэпресіі, асабліва забаронай выдаўецкай дзейнасці, а таксама адсутнасцю нацыянальнага П'емonta за мяжой, якім для літоўцаў была Усходняя Прусія, а для ўкраінцаў — Галіція. Напэўна, гэта быўлі важныя акалічнасці, аднак найгалаўнай перашкодай на шляху беларускага нацыянальнага руху заставалася парадаксальная ідэалагічная сітуацыя: яго праваднікамі ў краіне, дзе пераважала праваслаўнае насельніцтва, сталі галоўным чынам прадстаўнікі каталіцкай шляхты. Яны, хоць і ўсведамлялі сваю этнічную самастойнасць, усё ж не змаглі ўзняцца па-над рэлігійным бар'ерам, рэальна ацаніць існае становішча і сформуляваць агульнанацыянальную праграму культурнай і палітычнай дзейнасці, прымальную і для адной, і для другой часткі грамадства, асабліва — для праваслаўнай большасці.

Беларуская паэзія XIX ст., апрача абмежаванай папулярызацыі мовы, не адыхрвала ў гэтым працэсе вялікай ролі, звычайна яна не выходзіла па-за рамкі этнографізму і сацыяльна-бытавой праблематыкі, якая асвятлялася з пазіцыі класавай згоды памешчыцтва і сялянства. Падчас паўстання 1863 г. з'явілася беларускамоўная агітацыйная публіцыстыка, скіраваная на тое, каб далучыць сялян да ўзброенай барацьбы з царызмам. Аднак, пры ўсім tym, не заўважалася колькі-небудзь істотных — з нацыянальнага гледзішча — ідэйных адрозненніў паміж прыхільнікамі кансерватуўнага і радыкальнага крыла паўстання ў Літве і Беларусі. Узаемныя супяречнасці ўзнікалі сярод іх у аграрным пытанні, што ж датычыцца астатніяга, дык літаратура абедзвюх плынія ідэалізавала былу Рэч Паспалітую, выступала ў абарону каталіцкай царквы і пропагандавала супольнасць палітычных інтэрэсаў Польшчы і Беларусі ў якасці яе правінцыі. Пальміны заклік Кастуся Каліноўскага да беларускага народа змагацца за свае права, «бо тады толькі жыць будзе шчасліва, калі маскаля над тобой не будзе», — гэта яшчэ не дэкларацыя незалежнасці, бо абмінае не менш важнае пытанне польскай гегемоніі. Нават крытыка грамадской несправядлівасці ў адозве радыкалаў («Мужыцкая праўда» ды інш.) мае выразны антыпольскі характар, аднак ашчаджае польскіх памешчыкаў.

Беларускае пісьменства XIX ст. развівалася галоўным чынам у рэчышчы польскай палітычнай думкі і польскай барацьбы з Расеяй за незалежнасць. Таму ў ім прасочваецца антыправаслаўная тэндэнцыя, якая значна абмяжоўвала яго ўплыў на праваслаўную інтэлігенцыю і, у выніку, перашкаджала пашырэнню сярод праваслаўнай часткі беларускага люду. Дадатковую ролю тут яшчэ адыграла выкарыстанне польскага алфавіта. Усё гэта палегчыла задачы расейскага супрацьдзейнія і паўплывала на з'яўленне ў другой палове XIX ст. іншага ідэйнага кірунку пад называй «западнорусізм», які пры падтрымцы

ўладаў спрабаваў прадставіць Беларусь як спрадвечна рускі край і абгрунтаваць законнасць расейскага панавання. Гэтая плынь аб'яднала прадстаўнікоў беларускай праваслаўнай інтэлігенцыі, якія, нягледзячы на сваю палітычную арыентацыю, шмат зрабілі ў галіне этнографіі, мовазнаўства, краязнаўства і гісторыі Беларусі. Усё гэта значна паўплывала на развіццё аналітычнай думкі і вылілася ў дзеянасць беларускіх нарадавольцаў. У 1884 г. у выдадзеным на шклографе часопісе «Гоман» яны ўпершыню кінулі заклік да беларускай аўтанаومіі ў складзе Расейскай імперыі.

Гэтак беларуская палітычная думка з цяжкасцю прабівала сабе дарогу сярод польска-расейскай ідэйнай барацьбы і да канца XIX ст. рухалася ў двух раўнаглых напрамках, не знаходзячы пунктаў сутыкнення. Нават родная мова доўгі час не магла стаць агульной платформай для супольных дзеянняў. Праўда, прадстаўнікі каталіцка-шляхецкага кірунку больш зрабілі для яе развіцця і папулярызацыі, аднак цяжка адназначна меркаваць, у якой ступені гэтая іх дзеянасць была скіраваная на стварэнне беларускай нацыі, а ў якой была толькі спрабай супрацьдзеяння расейскай экспансіі. Нават Францішак Багушэвіч, якога часам лічаць бацькам беларускага нацыянальнага адраджэння, у 1891 г. у прадмове да зборніка сваіх вершаў «Дудка беларуская» заклікаў: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі», — і таго ж лета ў Вільні пачаў арганізоўваць тайныя польскія школкі²². Нарэшце, аніводзін з абуджальнікаў XIX ст. не ўзяўся за стварэнне беларускага лемантара, гэтага найпрастейшага зыходнага пункта развіцця нацыянальнай культуры.

Такім чынам, у выбары Іваноўскага быў адзін вельмі важны момант: беларускі нацыянальны рух не мог вабіць яго, бо прости не існаваў яшчэ тады, у гімназічныя гады. Наадварот, нацыянальнае самавызначэнне было звязанае з разуменнем неабходнасці стварыць гэты рух праз абуджэнне гістарычнай памяці, гуртаванне і падтрымку разнастайных творчых ініцыятываў. Малады гімназіст, напэўна, не ведаў усіх акалічнасцяў гістарычнага працэсу і не так глыбока быў знаёмы з тагачаснай сітуацыяй, аднак адчуваў, якія патэнцыяльныя сілы тояцца ў народзе і як марна гінуць яны для Беларусі ў арбіце польскіх і расейскіх інтарэсаў. Для таго каб скіраваць гэтыя сілы на ўласна беларускі шлях, трэба было, у першую чаргу, стварыць адпаведную ідэйную і арганізацыйную канцепцыю.

¹ Католіцизм в Белоруссии. Мн., 1987. С. 37.

² Церашковіч П. У. Асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускага этнасу ў эпоху капіталізму // «Весці Акадэміі Навук Беларускай ССР». 1986. № 5. Серыя грамадскіх наукаў. С. 94.

³ Ліст Э. Вайніловіча да А. Ельскага ад 12.05.1896 г. Галоўны архіў старых актаў у Варшаве (далей — AGAD), zesp. Prozorów i Jelskich, sygn. 140, k. 141–144.

-
- ⁴ Mackiewicz J. Pod každym niebem. Londyn, 1964. S. 15.
- ⁵ Mackiewicz J., Toporska B. Droga Pani. Londyn, 1984. S. 41.
- ⁶ Boniecki A. Herbarz polski, t. VIII. Warszawa, 1905. S. 72.
- ⁷ Piekieliński F. Studya, rozprawy i materyaly z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego, t. II; ks. Wojciecha Kojalowicza: Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium. Kraków, 1897. S. 264.
- ⁸ Topolska M. B. Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. Wrocław, 1984. S. 233.
- ⁹ Boniecki A. S. 71; Matuszewski M. Diariusz życia mego, t. I. Warszawa, 1986 (гл. спіс імё-наў), AGAD, зесьп. Radziwiłłów, дз. V.
- ¹⁰ Boniecki A. S. 71.
- ¹¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. V. Warszawa, 1884. S. 111.
- ¹² Весь Петербург на 1911 г.
- ¹³ Ivanauskas T. Gyvenimas ir veikla. Vilnius, 1976. P. 7.
- ¹⁴ Cennik szczepów owocowych Waclawa Iwanowskiego w Bojarach. Warszawa, без даты. S. 3–4.
- ¹⁵ Ivanauskas T. Memuari. Машынапіс ва ўласнасці сям'і ў Літве, без даты.
- ¹⁶ Тамсама.
- ¹⁷ Iwanowski J. Dialog polsko-litewski // Kultura. Paryż, 1956. № 1/99.
- ¹⁸ Ivanauskas T. Gyvenimas ir veikla... P. 8.
- ¹⁹ Iwański A. (senior). Pamiętniki 1832–1876; Iwański A. (junior). Wspomnienia 1881–1939. Warszawa, 1968. S. 301–302.
- ²⁰ Тамсама. S. 304–305.
- ²¹ Тамсама. S. 305.
- ²² Krzywicki L. Na marginesie starej fotografii // Niepodległość, t. III, zesz. 1/5. Warszawa, 1933. S. 74.